

HELENA DZIENIS*

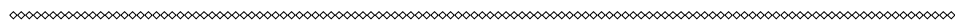
ORCID: 0000-0003-4569-4432

KSIĄŻKOWE ZNAKI WŁASNOŚCIOWE: EKSLIBRISY I PIECZĘCIE BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ OD XVI DO XXI WIEKU

Abstrakt. W artykule omówiono poszczególne książkowe znaki własnościowe używane w Bibliotece Gdańskiej od końca XVI do początku XXI wieku. W pierwszych dwóch stuleciach istnienia Biblioteki Rady Miasta Gdańska jako znaku własnościowego używano trzech kolejnych miedziorytowych ekslibrisów. Powołana na początku XIX wieku Biblioteka Miejska w Gdańsku oznaczała swoje zbiory odbijanymi w tuszu pieczęciami o ośmiu (sześciu przedwojennych i dwóch powojennych), zmieniających się w czasie wzorach. Konsekwencją utworzenia w połowie XX wieku Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk było stosowanie kolejnych siedmiu różnych pieczęci. Współcześnie w Bibliotece Gdańskiej nie ma zwyczaju używania ekslibrisów do oznaczania zbiorów księżnicy. Jednak nadal powstają takie znaki własnościowe, o charakterze okolicznościowym; niektóre z nich zostały opisane w artykule.

Słowa kluczowe: ekslibrisy biblioteczne, pieczęcie biblioteczne, Biblioteka Rady Miasta Gdańska, Biblioteka Miejska w Gdańsku, Biblioteka Gdańska PAN

Książkowe znaki własnościowe wskazują na ich pochodzenie z konkretnego zbioru. Zwyczaj oznaczania książek zrodził się z potrzeby potwierdzenia własności egzemplarzy należących do osób prywatnych albo różnych instytucji. Nie mniej ważny jest też aspekt bezpieczeństwa zbiorów, bowiem znaki własnościowe na książkach pełnią rolę swoistych „strażników”, utrudniając ich kradzież, a w razie zagubienia – umożliwiają odzyskanie. Mają bowiem moc prawną umożliwiającą staranie się o zwrot utraconego egzemplarza.

* Dział Zbiorów Specjalnych, PAN Biblioteka Gdańska, ul. Wałowa 15, 80-858 Gdańsk;
e-mail: helena.dzienis@bg.pan.pl

Najczęściej stosowaną metodą potwierdzania własności książek był w przypadku osób prywatnych własnoręczny podpis, a w instytucjach wpis dokonany przez bibliotekarza. Wraz z rozwojem sztuki drukarskiej pojawił się nowy, artystyczny znak własnościowy – ekslibris. Superekslibris, jego najbardziej widoczna i reprezentacyjna odmiana, umieszczana jest na okładce woluminu. Przynależność książki do określonych zbiorów potwierdzają również pieczęcie. Pierwsze pojawiły się już w XVI wieku, ale swój rozkwit przeżyły w XIX wieku i od tego czasu używane są aż po dzień dzisiejszy.

Obecna PAN Biblioteka Gdańska jest sukcesorką i kontynuatorką Bibliotheca Senatus Gedanensis, Danziger Stadtbibliothek (Stadtbibliothek Danzig), Biblioteki Miejskiej w Gdańsku i Biblioteki Gdańskiej PAN (Biblioteki PAN w Gdańsku). Mimo zmieniających się nazw Książnicy oraz przynależności państwowej Gdańska na przestrzeni 426 lat istnienia, jest to ciągle ta sama instytucja, której księgozbiór powiększał się przez kolejne stulecia. W niniejszym artykule omówiono różne typy znaków własnościowych na książkach należących do Biblioteki Gdańskiej od 1596 roku do czasów współczesnych, potwierdzających ich przynależność do tej samej Książnicy.

EKSLIBRISY WŁASNOŚCIOWE

Biblioteka Rady Miasta Gdańska (Bibliotheca Senatus Gedanensis) powstała w 1596 roku, w apogeum gospodarczego i kulturalnego rozkwitu handlowego centrum nad Motławą¹. Pierwszym znakiem własnościowym Książnicy był miedziorytowy ekslibris wykonany w 1597 roku na polecenie Rady Miasta przez norymberskiego rytownika Jonasa Silbera, czasowo pracującego w Gdańsku. Rycina o wymiarach 80 × 61 mm przedstawia herb Gdańska w owalnym, renesansowym kartuszu podtrzymywanym przez dwa lwy stojące na tylnych łapach, z których jeden jest zwrócony $\frac{3}{4}$ w kierunku widza. U dołu w prostokątnej, ozdobnej tablicy znajduje się napis: EX. BIBLIOTHECA. SENA / TVS. GEDANENSIS: Ekslibris ten był używany tylko do końca pierwszej dekady siedemnastego stulecia² (il. 1).

W początkach XVII wieku do oznaczania bibliotecznych książek zaczęto wykorzystywać nowy, bardzo podobny ekslibris. Ten kolejny znak własnościowy, nieznanego artysty, ma mniejsze wymiary – 78 × 58 mm. Tak samo jak na poprzednim miedziorycie, w ozdobnym, renesansowym kartuszu znajduje się herb Gdańska pod-

¹ *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, 9-11.

² *Książkowe znaki własnościowe XV-XVIII wieku*. Katalog wystawy ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk. Muzeum Zamkowe w Malborku 1998, oprac. H. Dzienis, wstęp Z. Nowak, Malbork 1998, s. 89-90. Por. K. Reychman, *Ex-Librisy Gdańskie*, Warszawa 1928 [1929], s. 19 (fig. 2 na s. 14).

trzymywany przez dwa lwy, wspięte na tylnych łapach i zwrócone ku sobie. U dołu, w ozdobnej tablicy napis: EX. BIBLIOTHECA. SENA / TVS. GEDANENSIS. Poza wymiarami, oba przedstawienia różnią się jeszcze wyobrażeniem lwich trzymaczy. W tym nowym zwierzęta mają zwrócone łby ku sobie, również odmiennie potraktowano ich sylwetki, grzywy, języki i ogony³ (il. 2).

W drugiej połowie siedemnastego stulecia rajcy miejscy ufundowali Książnicę kolejny miedziorytowy ekslibris. Rycina o wymiarach 52 × 48 mm przedstawia herb Gdańska umieszczony w owalnym, barokowym kartuszu, podtrzymywanym przez dwa lwy wspięte na tylnych łapach i zwrócone ku sobie łbami. Nad tarczą herbową znajduje się wieniec laurowy, przez który przechodzą dwie skrzyżowane gałęzie palmowe. U dołu, pod linią, dwuwierszowy napis: EX BIBLIOTHECA / SENATVS GEDANENSIS⁴. Nieznany rytownikiem mógł być któryś z mincerzy zatrudnionych w mennicy gdańskiej, gdyż wyobrażenie na ekslibrisie bardzo przypomina rysunek herbu Gdańska na talarach króla Jana Kazimierza Wazy⁵ (il. 3).

Ekslibrisy Biblioteki Rady Miasta Gdańska. najczęściej były wklejane na odwrocie karty tytułowej albo na przedniej wyklejce, najrzadziej na karcie tytułowej. Niektórym towarzyszyła skreślona ręką bibliotekarza notatka z nazwiskiem donatora. Tylko niektóre woluminy trafiające do Książnicy w XVII i XVIII wieku zostały oznaczone jednym z trzech powyższych znaków własnościowych. Większość zbiorów starych druków Biblioteki Gdańskiej była bowiem sygnowana dopiero na początku XX wieku, kiedy to zostały one powtórnie skatalogowane do nowego katalogu systematycznego⁶.

W tym miejscu wspomnieć należy o licznych książkach z XVI-XVIII wieku, ozdobionych na oprawach superekslibrisem z herbem Gdańska trzymanym przez dwa lwy z inskrypcją otokową: WAPEN DER KÖNIGLICHEN STADT DANTZIGK. W niektórych woluminach napotykamy na wyklejce rękopiśmienne notatki, że dana pozycja została zakupiona do zbiorów lub подарowana Bibliotece Rady Miasta Gdańska⁷. Niestety, żadna ze znanych inskrypcji otaczających wyobrażenie herbu Gdańska na okładce nie wymienia bezpośrednio Książnicy, dlatego w artykule nie uwzględniono tego znaku własnościowego⁸.

³ *Książkowe znaki własnościowe...*, s. 90; K. Reychman, dz. cyt., s. 19 (fig. 3 na s. 15).

⁴ *Książkowe znaki własnościowe...*, s. 90; K. Reychman, dz. cyt., s. 19 (fig. 4 na s. 17).

⁵ *Katalog zbioru numizmatycznego Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, oprac. H. Dzienis, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 36-37.

⁶ Pierwszym przewodnikiem po zbiorach Biblioteki Rady Miasta Gdańska była księga inwentarzowa rozpoczęta przez Daniela Asaricusa w 1596 roku i prowadzona do końca XVIII wieku. Katalog rzeczowy zasobów Książnicy sporządził Adrian Engelcke w 1659 roku. Stary katalog systematyczny zbiorów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku opracował Christian Gotfried Ewerbeck w 1822 roku. W 1900 roku pod kierunkiem Ottona Günthera rozpoczęto prace nad nowym katalogiem systematycznym i alfabetycznym, kontynuowane do 1945 roku.

⁷ *Książkowe znaki własnościowe...*, s. 91-92.

⁸ Rodzaje znaków własnościowych z herbem Gdańska znajdujących się na zabytkowych oprawach książek ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej przedstawia artykuł H. Dzienis, *Oprawy*

PIECZĘCIE WŁASNOŚCIOWE

Zajęcie Gdańska w 1793 roku przez Prusy, a następnie ostateczne włączenie go w obręb monarchii pruskiej w 1815 roku niekorzystnie odbiło się na sytuacji miasta, zarówno ekonomicznej, jak i w sferze oświaty, kultury i nauki. W 1817 roku w miejsce Biblioteki Rady Miasta powołano Bibliotekę Miejską w Gdańsku (Danziger Stadtbibliothek), której strukturę i funkcje określano w kolejnych regulaminach⁹.

Do lat dziewięćdziesiątych XIX wieku do sygnowania pozycji wpływających do Biblioteki Miejskiej używano dwóch pieczęci. Nie sposób podać przybliżonych lat ich stosowania, a jedynie można sądzić, że pierwsza z nich była wcześniejsza, a druga późniejsza. Dokładne datowanie uniemożliwia bowiem zaginięcie bibliotecznych ksiąg inwentarzowych w 1945 roku. Dla dziewiętnastego stulecia zachowały się tylko zestawienia przekazywanych do Książnicy darowizn, zarówno od osób prywatnych, jak i instytucji¹⁰. Wymienione w nich książki i rękopisy nie zawsze można zidentyfikować z zachowanymi na półkach i opisanymi w katalogach bibliotecznych. Wiele pozycji nabytych i otrzymanych w XIX wieku opieczętowano dopiero na początku następnego stulecia¹¹.

Pierwsza z omawianych pieczęci Biblioteki Miejskiej z XIX wieku posiada przedstawienie herbu Gdańska nawiązujące do wyobrażenia na trzecim ekslibrisie Książnicy z połowy siedemnastego stulecia. Tarczę herbową z dwoma krzyżami i koroną podtrzymują dwa lwy wspięte na wyprostowanych łapach, z odwróconymi od siebie łbami i z wysuniętymi z paszcz językami oraz z zadartymi do góry ogonami. Nad tarczą znajduje się wieniec i dwie przechodzące przez niego skrzyżowane gałęzie. Powyżej przedstawienia umieszczono napis: Stadtbibliothek, poniżej zaś: * DANZIG *. Pieczęć o podwójnym otoku ma średnicę 32 mm i była odbijana fioletowym lub czerwonym tuszem (il. 4).

Drugim znakiem własnościowym Biblioteki Miejskiej z dziewiętnastego stulecia była pieczęć o średnicy 30 mm, odbijana wyłącznie czarnym tuszem. Na wydłużonej tarczy herbowej znajdują się dwa krzyże, korona umieszczona jest ponad tarczą (jest to błąd heraldyczny). Napis pod pojedynczym otokiem pieczęci zaczyna się u góry od

książkowe ozdobione herbem Gdańska z XVI-XVIII wieku, „Libri Gedanenses”, t. 38 (2021), s. 67-109.

⁹ *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk...*, s. 26-33.

¹⁰ *Acta der Stadtbibliothek zu Danzig, Geschenke an die Bibliothek 1870-1896*; Archiwum Zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. X-1/52.

¹¹ Przykładowo rękopiśmienny pamiętnik Paula Schnaasego, zmarłego w 1814 roku (obecna sygnatura: Ms 2513-2514; wcześniejsza: XV 349 a, XV 349 b) został ofiarowany do zbiorów w 1871 roku i sygnowany pieczęcią, której zaczęto używać w 1896 roku. Por. *Acta der Stadtbibliothek zu Danzig...*, k. 8. Opieczętowanie tego manuskryptu nastąpiło prawdopodobnie w momencie, kiedy opracowywano materiały, które zamierzano włączyć do przygotowywanego przez Otto Günthera trzeciego tomu katalogu rękopisów Biblioteki Gdańskiej. Por. *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Tl. 3, bearb. v. O. Günther, Danzig 1909, s. 365.

gwiazdki i biegnie dookoła zgodnie z ruchem wskazówek zegara: *ZUR DANZIGER STADT=BIBLIOTHEK (il. 5).

Pod koniec XIX wieku pojawił się kolejny znak własnościowy Biblioteki Miejskiej, którego wprowadzenie niewątpliwie wiąże się z przejęciem nadzoru nad Książnicą przez wielce zasłużonego dla instytucji dr. Otto Günthera. Decyzją Kuratorium Bibliotecznego Rady Miasta Gdańska został on z dniem 1 października 1896 roku powołany na stanowisko bibliotekarza miejskiego, czyli kierownika Biblioteki Miejskiej w Gdańsku¹².

Nowy wzór pieczęci powielał poprzednio stosowany z kilkoma zmianami. Na tarczy herbowej, o barokowym kształcie, znajdują się dwa krzyże, koronę umieszczona jest także ponad tarczą. Tym razem napis zaczyna się u dołu: *ZUR DANZIGER STADT – BIBLIOTHEK. Pieczęć o podwójnym otoku ma średnicę 30 mm, była odbijana czarnym, ciemnozielonym i fioletowym tuszem – najczęściej na karcie tytułowej, ale zdarzało się to również na jej odwrocie (il. 6).

W 1901 roku w Bibliotece Miejskiej zaczęto dodatkowo stosować prostokątną pieczęć o wymiarach 10 × 25 mm. W podwójnej ramce umieszczono napis w dwóch wierszach: Stadtbibliothek / DANZIG. Pieczęć odbijano fioletowym tuszem i używano do sygnowania poszczególnych tomów w wydawnictwach wielotomowych, zeszytów w wydawnictwach ciągłych oraz kolejnych pozycji w klockach introligatorskich. Czasami występuje na karcie tytułowej. Była ona używana aż do 1945 roku (il. 7).

Począwszy od czasu dyktury Günthera można określić, kiedy dana pozycja wpłynęła do zbiorów Biblioteki Gdańskiej, ponieważ wprowadził on zwyczaj notowania ołówkiem u góry karty tytułowej książki roku nabycia i numeru, pod którym ją zapisano w księdze inwentarzowej (obecnie takie adnotacje znajdują się na odwrocie karty tytułowej).

1 stycznia 1922 roku stanowisko dyrektora Biblioteki Miejskiej objął dr Friedrich Schwarz, które pełnił aż do przejścia na emeryturę w 1935 roku¹³. Z rozpoczęciem nowej dyktury wiąże się wprowadzenie w 1922 roku kolejnej pieczęci Książnicy. W kole o średnicy 35 mm umieszczono prostą, modernistyczną tarczę herbową z ostrym zakończeniem, na której znajduje się pełny herb Gdańska – dwa krzyże z koroną. Dookoła biegnie napis: STADTBIBLIOTHEK na górze i · DANZIG · na dole. Pieczęć odbijano fioletowym lub czarnym tuszem (il. 8).

¹² Dr Otto Günther (1864-1924) był pierwszym przełożonym Biblioteki Miejskiej z fachowym przygotowaniem bibliotekarskim, jego poprzednicy byli nauczycielami szkół średnich albo duchownymi, kaznodziejami w kościołach. Nowy kierownik, a od 1912 do 1921 roku pierwszy dyrektor, przekształcił tradycyjną Książnicę w nowoczesną instytucję naukową. Dzięki jego staraniom władze miasta wybudowały nowoczesną siedzibę Biblioteki w 1905 roku. Por. H. Dzienis, *Sylwetka Otto Günthera dyrektora Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w latach 1896-1921*, „Libri Gedanenses”, t. 26-28 (2011), s. 88-102.

¹³ D. Binkowska, *Biblioteka Miejska w Gdańsku (Danziger Stadtbibliothek) w latach 1905-1945*, „Libri Gedanenses”, t. 35 (2018), s. 19-24.

Od 1935 do 1945 roku Biblioteką Miejską kierował dr Hermann Hassbergen, oficjalnie mianowany dyrektorem w 1939 roku¹⁴. Za jego kadencji obowiązywał nowy wzór pieczęci bibliotecznej. W kole o średnicy 25 mm umieszczono herb Gdańska z koroną, o długich belkach poprzecznych krzyża. Na górze biegnie napis: STADTBIBLIOTHEK, a na dole: - DANZIG -. Pieczęć odbijano najczęściej czerwonym tuszem, rzadziej fioletowym lub czarnym (il. 9). Równocześnie poniżej zaczęto wpisywać ołówkiem dane opieczetowanego egzemplarza w ewidencji bibliotecznej.

Biblioteka Gdańska szczęśliwie przetrwała lata drugiej wojny światowej i tragiczne dni walki o miasto w marcu 1945 roku. Już 9 kwietnia tego samego roku dr Marian Pelczar przejął Książnicę we władanie w imieniu władz polskich. Pierwszy rok pracy przebiegł na poszukiwaniu rozproszonych zbiorów, porządkowaniu pomieszczeń, magazynu i katalogów w budynku przy ul. Wałowej 15. Zadania odrodzonej Biblioteki Miejskiej formalnie określał Statut Organizacyjny uchwalony przez Kolegium Zarządu Miejskiego 25 kwietnia 1946 roku. Książnica posiadała podwójny charakter: biblioteki oświatowej oraz naukowej. Otwarcie dla czytelników nastąpiło 22 czerwca 1946 roku¹⁵.

Wpływające do Biblioteki Miejskiej od 1945 roku książki sygnowano pieczęcią o wymiarach 20 × 13 mm, odbijaną głównie fioletowym tuszem na karcie po tytułowej. Przedstawiała ona tarczę z herbem Gdańska. U góry umieszczono napis GDAŃSK, a wokoło herbu: BIBLIOTEKA MIEJSKA. Pieczęć nie miała wyraźnego obramowania (il. 10).

Stosowano również małą okrągłą pieczętkę o średnicy 13 mm z napisem: · BIB-LJ. MIEJSK. · GDAŃSK. Pieczątki tej używano do sygnowania tablic w książkach lub zeszytów w wydawnictwach ciągłych (il. 11).

Począwszy od 1952 roku trwały starania o przejście działu naukowego Biblioteki Miejskiej w Gdańsku pod zwierzchnictwo Polskiej Akademii Nauk. Nastąpiło to po wyrażeniu zgody przez Miejską Radę Narodową w Gdańsku, Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Sekretariat Naukowy Polskiej Akademii Nauk w 1954 roku. 1 stycznia 1955 roku została utworzona Biblioteka PAN w Gdańsku¹⁶.

Jedna z pierwszych książek, która została wpisana do księgi inwentarzowej Biblioteki PAN w dniu 4 stycznia 1955 roku, została sygnowana prostokątną pieczęcią bez obramowania, o wymiarach 50 × 76 mm, z napisem w trzech wierszach: BIBLIOTEKA / POLSKIEJ AKADEMII NAUK / w GDAŃSKU. Można przypuszczać, że nie zdążono jeszcze przygotować nowego znaku własnościowego Książnicy, ale była już gotowa pieczęć nagłówkowa instytucji, odbijana fioletowym

¹⁴ Tamże, s. 24-27.

¹⁵ H. Dzienis, *Działalność Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w latach 1945-1954*, „Libri Gedanenses”, t. 22 (2004), s. 160-165.

¹⁶ H. Dzienis, *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk 1955-1996*, „Libri Gedanenses”, t. 35 (2018), s. 92-93.

tuszem, i właśnie nią oznaczono książkę¹⁷ (il. 12). Następne pozycje przyjmowane do zbiorów bibliotecznych były sygnowane pieczęcią z herbem Gdańska, nad którym umieszczono napis: P·A·N, a wokół herbu: ·BIBLIOTEKA w GDAŃSKU·. Pieczęć miała wymiary 20 × 13 mm i była odbijana fioletowym tuszem (il. 13).

W dniu 31 grudnia 1957 roku Sekretariat Naukowy PAN, na wniosek Komisji do Spraw Biblioteki i Bibliografii PAN, uchwałą nr 75/57 zatwierdził regulamin oraz ustalił nazwę Książnicy na Biblioteka Gdańska PAN¹⁸. Za zmianą nazwy instytucji musiały iść także zmiany na używanych pieczęciach. Jednak nowy znak własnościowy Biblioteki, który zaczął obowiązywać od stycznia 1958 roku, w niewielkim stopniu różnił się od poprzedniego. Nadal była to tarcza z herbem Gdańska, nad nią litery: P·A·N, a wokół herbu napis: BIBLIOTEKA GDAŃSKA. Zachowano dotychczasowe wymiary 20 × 13 mm; pieczęć odbijana była fioletowym i czarnym tuszem (il. 14).

Z biegiem lat, kiedy stare egzemplarze pieczęci zatarły się przez częste używanie, wymiary stempli trochę się powiększyły i obecnie wynoszą 22 × 15 mm, jak również niektóre detale w rysunku herbu Gdańska uległy zmianie. Natomiast do sygnowania nowo nabywanych starych druków (wydawnictw sprzed 1801 roku), zwłaszcza nie-dużych formatów, używana jest pieczęć o tym samym wizerunku i inskrypcji, ale o mniejszych wymiarach: 12 × 9 mm. Nowe znaki własnościowe, stosowane od 1980 roku, odbijane są najczęściej czarnym tuszem (il. 15 i 16).

W Bibliotece Gdańskiej od 1980 roku do sygnowania ilustracji, tablic i map zamieszczanych w wydawnictwach książkowych oraz rękopisów, map i fotografii używano małej okrągłej pieczętki o średnicy 15 mm. Na pieczętce wokół herbu Gdańska biegnie napis: + BIBLIOTEKA PAN+ GDANSK (il. 17). Ten znak własnościowy został w 2011 roku zastąpiony dwiema różnymi pieczętkami. Większą o średnicy 20 mm stempluje się nowe nabytki rękopiśmienne, fotografie i mapy, a także ilustracje zamieszczane w książkach. Mniejsza o średnicy 9 mm używana jest do sygnowania materiałów ikonograficznych. Obie pieczętki mają podobny rysunek stempla. W środku znajduje się herb Gdańska, a w otoku pierwszej napis: BIBLIOTEKA GDANSKA PAN – , zaś drugiej: · P·A·N · BIBLIOTEKA GDAŃSKA; odbijane są czarnym tuszem (il. 18 i 19).

Po zmianie nazwy instytucji z Biblioteki Gdańskiej PAN na PAN Bibliotekę Gdańską w 2010 roku nadal stosowane są dotychczasowe znaki własnościowe, napisy na pieczęciach mogą być bowiem odczytywane również zgodnie z nową nazwą Książnicy.

¹⁷ *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, oprac. H Jędrzejowska, M. Peczarowa, Gdańsk 1954, egzemplarz o sygnaturze: II 45071.

¹⁸ H. Dzienis, *Biblioteka Gdańska...*, s. 93.

EKSLIBRISY OKOLICZNOŚCIOWE

Współcześnie w Bibliotece Gdańskiej nie ma zwyczaju wklejania ekslibrisów Książnicy na przednią wyklejkę książek. Jednak nadal powstają takie znaki własnościowe, o charakterze okolicznościowym; niektóre z nich zostaną omówione poniżej.

Po trzech stuleciach od czasu powstania ostatniego ekslibrisu Biblioteki Rady Miasta Gdańska, w 1966 roku, znakomity miedziorytnik Wojciech Jakubowski wykonał dla Biblioteki Gdańskiej znak własnościowy o wymiarach 70 × 55 mm. W centrum umieścił dwa krzyże i koronę (bez tarczy herbowej). Na prostokątnym obramowaniu, wzdłuż krawędzi, znajduje się podwojony napis: ZE ZBIORÓW * BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ * POLSKIEJ AKADEMII NAUK (sygnatura: E. 14892, il. 20).

W 1996 roku przypadała rocznica czterechsetlecia Biblioteki Gdańskiej. Nadchodzącym jubileuszem Książnicy zainteresowano artystów zaproszonych do udziału w XV Międzynarodowym Biennale Ekslibrisu Współczesnego w Malborku w 1994 roku. Odpowiednie ekslibrisy stworzyło szesnastu artystów, pochodzących z dziewięciu krajów (Argentyny, Estonii, Francji, Łotwy, Polski, Rosji, Słowacji, Ukrainy i Włoch)¹⁹. Sześcioro spośród nich postanowiło ofiarować swoje prace do zbiorów Biblioteki.

Jury Biennale w Malborku za najlepszy ekslibris rocznicowy uznało zestaw dwóch prac słowackiego grafika Karola Ondreička. Na pierwszej z nich przedstawiono księgę, na której grzbiecie znajduje się napis: EX·LIBRIS·BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ 400 ROCZNICA. Na okładce książki, w łukowatym obramowaniu autor wyobraział panoramę starego Gdańska, a w tle umieścił zarysy twarzy oraz wpisał nazwiska znanych gdańszczan, nazwy obiektów architektury i informacje historyczne o mieście (po polsku i słowacku). Ekslibris o wymiarach 105 × 99 mm powstał w technice akwaforty z mezzotintą (sygnatura: E.11299, il. 21²⁰).

Drugą nagrodę otrzymał włoski grafik Pietro Paolo Tarasco. W wykonanym techniką akwaforty z akwatintą ekslibrisie, o wymiarach 88 × 92 mm, artysta twórczo wykorzystał temat książki i biblioteki. Na tle pni drzew przedstawił otwartą księgę, w której jak na regałach ustawione są rzędy książek. Na wstążce – zakładce umieścił napis: EX LIBRIS BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ 1596. U dołu po prawej stronie dodał książeczkę z monogramem autora: PPT i rok: 1993 (sygnatura E.11297, il. 22²¹).

¹⁹ Wszystkie ekslibrisy poświęcone Bibliotece Gdańskiej PAN, które wpłynęły na XV Międzynarodowe Biennale Ekslibrisu Współczesnego w Malborku przedstawiono w: *Ekslibrisy jubileuszowe Biblioteki Gdańskiej*. Katalog, oprac. i wstęp H. Dzienis, Gdańsk 1994.

²⁰ Tamże, s. 11. Drugi nagrodzony ekslibris Karola Ondreička, w kształcie rombu z przedstawieniem w centrum herbu Gdańska utrzymanego przez dwa lwy i napisem na obramowaniu: EX LIBRIS BIBLIOTEKA GDAŃSKA POLSKIEJ AKADEMII NAUK... wraz z danymi adresowymi Książnicy, patrz: tamże, s. 12.

²¹ Tamże, s. 22.

Francuska graficzka Marie-Claude Saillant nadesłała na malborskie Biennale drzeworytowy ekslibris o wymiarach 140 × 65 mm. U góry przedstawiła popiersie markiza Giovanniego Bernardina Bonifacio, nad którym przelatują samoloty. Niżej znajduje się front budynku Biblioteki Gdańskiej. Na dole umieściła napis w trzech wierszach: EXL. BIBLIOTEKA / 1596 GDAŃSKA / 1996 PAN. Pod kompozycją znajduje się nazwisko autorki: SAILLANT (sygnatura: E.11286, il. 23²²).

Tadeusz Szumarski, polski grafik zamieszkały w Białymstoku, wykonał miedzioryt o wymiarach 88 × 67 mm, nawiązujący do pierwszych ekslibrisów Książnicy. Na owalnej tarczy umieścił herb Gdańska podtrzymywany przez dwa lwy, zwrócone łbami do siebie, które w uniesionych do góry łapach trzymają otwarte książki. Między książkami stoi Orzeł w koronie z rozpostartymi skrzydłami. U góry znajduje się napis: EX LIBRIS, a pod tarczą herbową rok: 1994. Poniżej, w prostokątnej ramce, napis: BIBLIOTEKA GDAŃSKA POLSKIEJ AKADEMII NAUK (na samym dole sygnatura autora: TADE). Egzemplarz biblioteczny uzupełnia pieczętka i adnotacja artysty (sygnatura: E.11291, il. 24²³).

Elita Williama z Łotwy sporadziła widowiskowy, kolorowy ekslibris w technice akwaforty. W owal z zaznaczonymi stronami świata: N, W, E, S wpisała okrąg, w którym umieściła statek – kogę na wzburzonych falach. W otoku okręgu napis: MANY THOUSAND MILES BEHIND US. MANY THOUSAND MILES BEFORE..., w obramowaniu owalu: GDANSK LIBRARY MARINE ISSUES ...1596-1996... EX·LIBRIS... Na maszcie, na chorągwi – monogram autorki: E. Ekslibris ma wymiary 92 × 119 mm (sygnatura E. 11273, il. 25²⁴).

Poza konkursem znak własnościowy Książnicy techniką mezzotinty wykonał także inny uczestnik malborskiego Biennale, rosyjski artysta Yuri Borovitsky. Ekslibris, o wymiarach 102 × 132 mm, przedstawia mnicha i anioła trzymających razem książkę, na stole przed nimi po prawej stronie leżą klucze. U dołu napis: EX LIBRIS / BIBLIOTHECA SENATVS GEDANENSIS. Na bibliotecznym egzemplarzu pod kompozycją znajduje się zapisany ołówkiem symbol techniki graficznej: C7, okolicznościowy napis: 400 years oraz autograf artysty i data: '93. Poniżej wyciśnięto okrągłą pieczętkę z monogramem autora: IB (sygnatura: E. 1127, il. 26²⁵).

Jubileusz 400-lecia Biblioteki Gdańskiej upamiętnia również praca gdańskiego artysty Jana Miśka. Powstała w technice typograficznej kompozycję, o wymiarach 107 × 85 mm, ogranicza podwójne obramowanie. Po środku autor przedstawił w ramce popiersie *en trois quart* Giovanniego Bernardina Bonifacio. Pod ramką umieścił inskrypcję: IOANNES BERNARDINUS BONIFACIO FUNDATOR BIBLIOTHEKI. Nad portretem napis w dwóch wierszach: BIBLIOTHECA SENATUS GEDANENSIS / BIBLIOTEKA GDAŃSKA POLSKIEJ AKADEMII

²² Tamże, s. 14.

²³ Tamże, s. 21.

²⁴ Tamże, s. 23.

²⁵ Tamże, s. 27.

NAUK, poniżej portretu, również w dwóch wierszach, napis: 400 LAT BIBLIOTEKI / 1596-1996 (sygnatura: E.11340, il. 27).

Pozostałe współczesne znaki własnościowe Biblioteki Gdańskiej trafiły do bibliotecznej kolekcji przez kolejne edycje konkursu na ekslibris i małą formę graficzną organizowanego przez Fundację Wspólnota Gdańska i Gdański Archipeląg Kultury.

W 2008 roku estoński grafik Jüri Orlov przesłał na gdański konkurs ekslibris w technice akwaforty o wymiarach 125 × 85 mm. Rycina przedstawia fasadę budynku historycznego Biblioteki, u góry znajduje się herb Gdańska podtrzymywany przez dwa lwy, u dołu umieszczono napis w czterech wierszach: EXLIBRIS / GDAŃSKICH LWÓW / BIBLIOTEKA GDAŃSKA / POLSKIEJ AKADEMII NAUK (sygnatura: E.11449, il. 28)²⁶.

W 2016 roku dyrekcja Biblioteki Gdańskiej ufundowała nagrodę dla najlepszej konkursowej pracy, która poświęcona będzie Książnicy. Nagrodzony ekslibris był dziełem tureckiej artystki Nurgül Arıkan. Został wykonany techniką komputerową i ma wymiary 93 × 103 mm. Kolorowa rycina przedstawia konia w galopie, o stylizowanym na drzewo ogonie, wyskakującego z wirującego okręgu, w którym fruwały ptaki i widać ogon płynącego wieloryba. Rumak wspiera zgięte przednie kończyny o otwartą książkę, z kartkami rozdzielonymi trójkątem. Na lewej karcie napis: EX / LIB / RIS, na prawej: GDAŃSK / LIBRARY OF / POLISH / ACADEMY / OF SCIENCES (sygnatura: E.13114, il. 29)

W tym samym roku powstał ekslibris litewskiej artystki Daivy Gudelytė. Powstała w technice komputerowej kompozycja, o wymiarach 93 × 103 mm, przedstawia abstrakcyjną kompozycję z trójkątów i rombów, uzupełnioną po prawej stronie fragmentem zdjęcia i napisem: *ex libris*; u dołu napis: Gdansk Library of Polish Academy of Sciences (sygnatura E.13271, il. 30). Egzemplarz darowany do bibliotecznych zbiorów autorka opatrzyła adnotacjami oraz podpisem i datą: 2016.

Dwa lata później ofiarował Książnicy swoją pracę konkursową belgijski grafik Martin R. Baeyens. Kompozycja, o wymiarach 92 × 126 mm, została wykonana techniką komputerową. Na rozkładówce otwartej książki autor zreprodukował zdjęcie fal morskich z umieszczonymi na nim trzema rysunkami krewetek. U góry znajduje się napis: *the Polish Academy of Sciences*, u dołu pod książką: *exlibris Gdańsk Library* i rysunek krewetki (sygnatura: E.13655, il. 31).

* * *

Kolejno po sobie następujące książkowe znaki własnościowe Biblioteki Gdańskiej odpowiadają zmiennym losom Książnicy na przestrzeni czterech stuleci. W okresie od końca XVI do końca XVIII wieku sporadycznie wklejano do książek

²⁶ J. Orlov darował egzemplarz swojego ekslibrisu do zbiorów Biblioteki Gdańskiej w 2013 roku.

trzy kolejne ekslibrisy Biblioteki Rady Miasta Gdańska. Znacznie częściej jedynym oznaczeniem woluminów pozostawały ekslibrisy i supereklibrisy bibliofilów gdańskich przekazujących swoje zbiory Książnicy. W przypadku Biblioteki Miejskiej w XIX i pierwszej połowie XX wieku, miejsce ekslibrisów jako znaków własnościowych zajmują różne warianty pieczęci bibliotecznych, których powyższe zestawienie zostało przygotowane na podstawie przeglądu zachowanego księgozbioru. W przywołanych przykładach znaków własnościowych skupiono się przede wszystkim właśnie na pieczęciach, również Biblioteki Gdańskiej PAN w drugiej połowie XX wieku, ponieważ nie poświęcano im dotychczas uwagi w różnych opracowaniach historii Książnicy. Powstające na nowo od połowy XX wieku ekslibrisy Biblioteki Gdańskiej nie mają już charakteru oficjalnych znaków własnościowych, są dziełami artystycznymi.

W przeglądzie znaków własnościowych Biblioteki Gdańskiej pominięto nalepki z sygnaturami bibliotecznymi, gdyż dla przedwojennych okresów istnienia Książnicy one fizycznie już nie istnieją. Stare nalepki zostały zastąpione kolejnymi po przejęciu Biblioteki Miejskiej przez polskie władze Gdańska w 1945 roku, a następnie włączeniu instytucji do struktur Polskiej Akademii Nauk.

1. Ekslibris Biblioteki Rady Miasta Gdańska autorstwa J. Silbera, 1597 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

2. Ekslibris Biblioteki Rady Miasta Gdańska, początek XVII wieku
(PAN Biblioteka Gdańska)

3. Ekslibris Biblioteki Rady Miasta Gdańska, druga połowa XVII wieku
(PAN Biblioteka Gdańska)

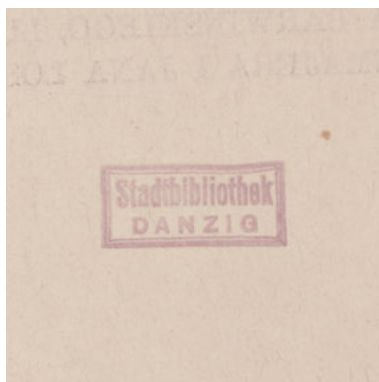
4. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, pierwsza połowa
XIX wieku
(PAN Biblioteka Gdańska)

5. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, druga połowa XIX wieku
(PAN Biblioteka Gdańska)

6. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, lata 1896-1921
(PAN Biblioteka Gdańska)

7. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, lata 1901-1945
(PAN Biblioteka Gdańska)

8. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, lata 1922-1935
(PAN Biblioteka Gdańska)

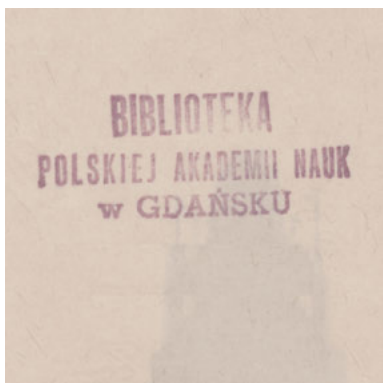
9. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, lata 1935-1945
(PAN Biblioteka Gdańska)

10. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, lata 1945-1954
(PAN Biblioteka Gdańska)

11. Pieczęć Biblioteki Miejskiej
w Gdańsku, lata 1945-1954
(PAN Biblioteka Gdańska)

12. Pieczęć nagłówkowa Biblioteki
PAN w Gdańsku w 1955 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

13. Pieczęć Biblioteki PAN
w Gdańsku, lata 1955-1957
(PAN Biblioteka Gdańska)

14. Stara pieczęć Biblioteki Gdańskiej
PAN od 1958 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

15. Nowa większa pieczęć Biblioteki
Gdańskiej PAN od 1980 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

16. Nowa mniejsza pieczęć Biblioteki Gdańskiej PAN od 1980 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

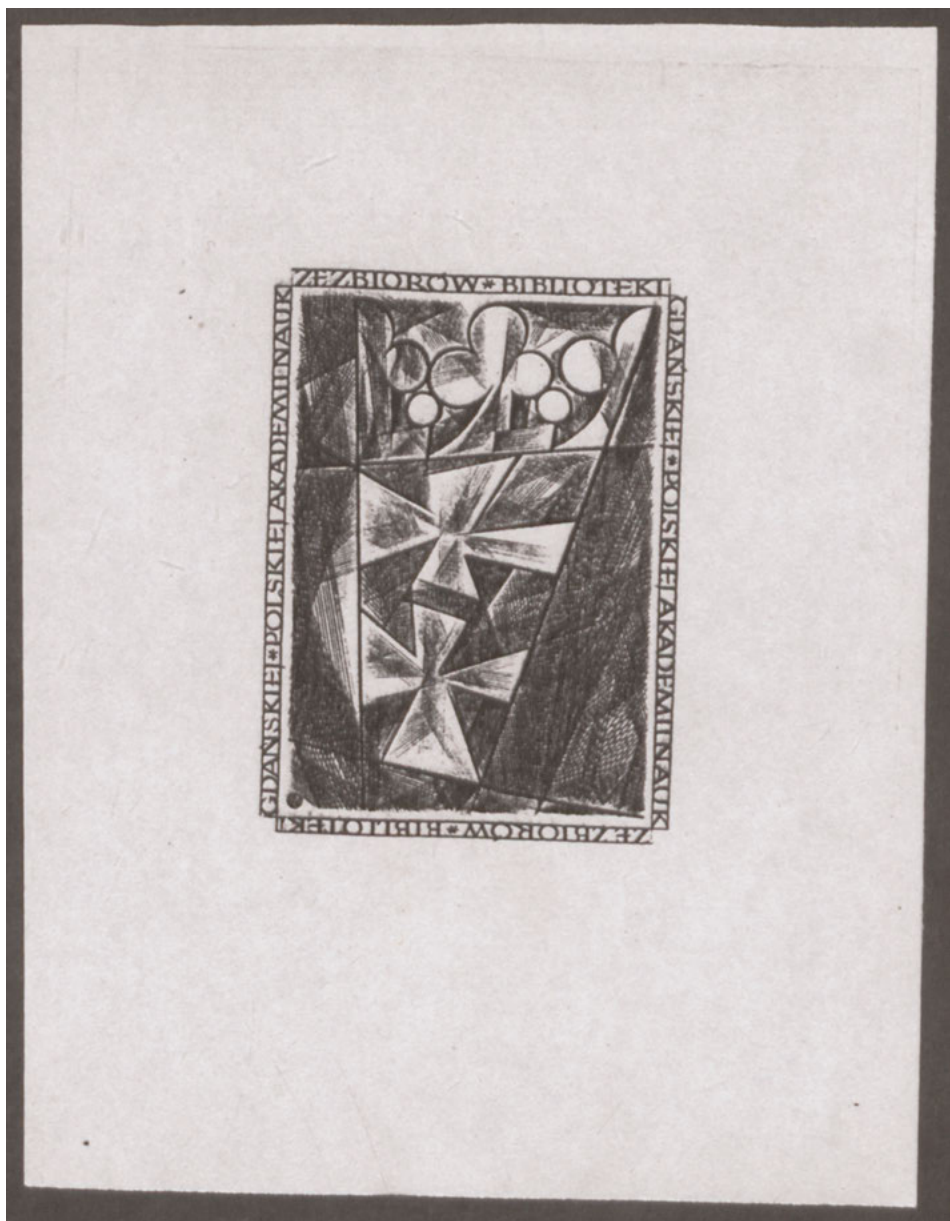
17. Pieczęć Biblioteki Gdańskiej PAN od 1980 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

18. Większa pieczęć PAN Biblioteki Gdańskiej od 2011 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

19. Mniejsza pieczęć PAN Biblioteki Gdańskiej od 2011 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

20. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa W. Jakubowskiego, 1966 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

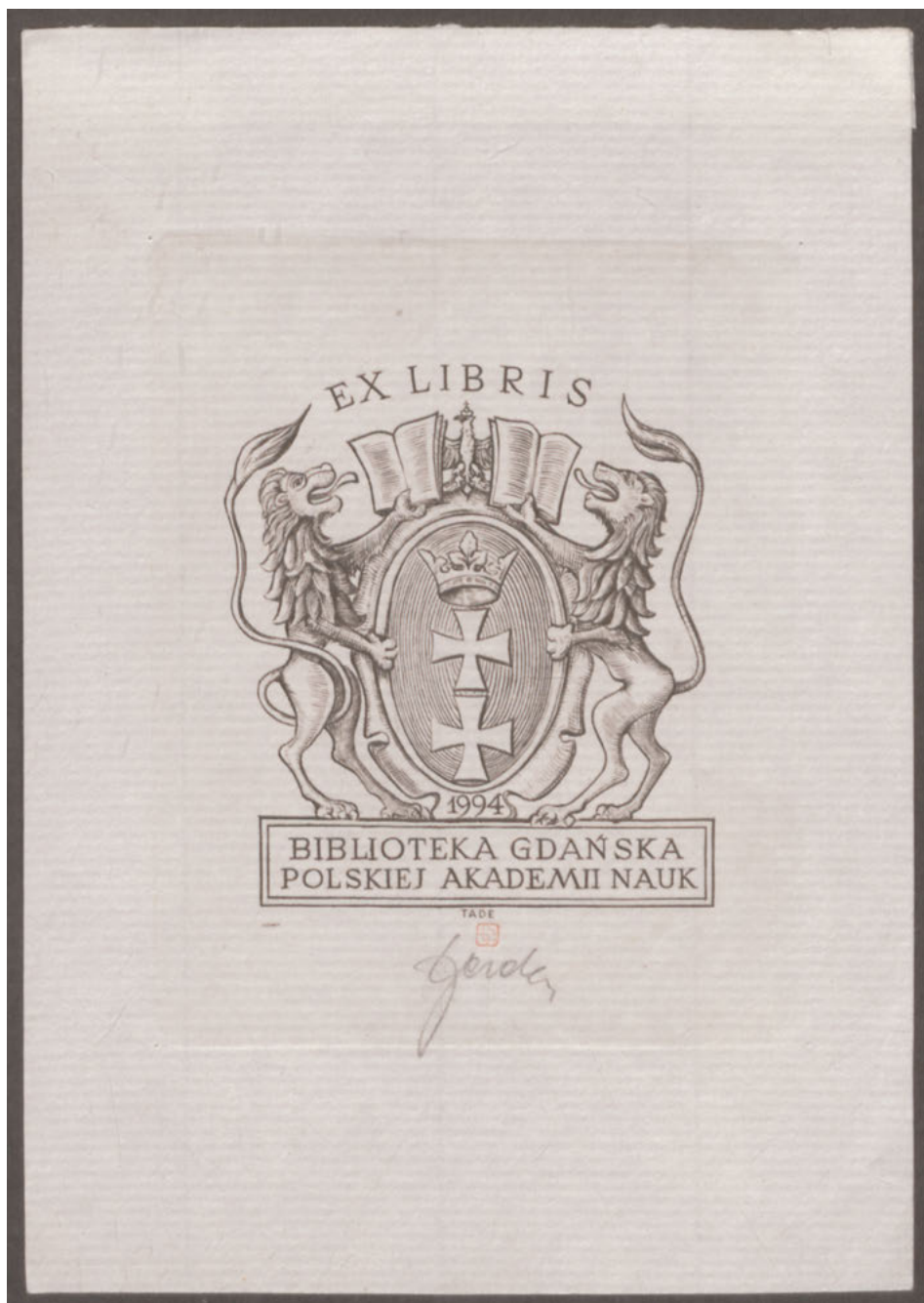
21. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej autorstwa K. Ondreicka, 1994 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

22. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej autorstwa P.P. Tarasco, 1994 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

23. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa M.-C. Saillant, 1994 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

24. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa T. Szumarskiego, 1994 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

25. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej autorstwa E. Williama, 1994 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

26. Ekslibris Biblioteki Rady Miasta Gdańska autorstwa J. Borovitsky'ego, 1994 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

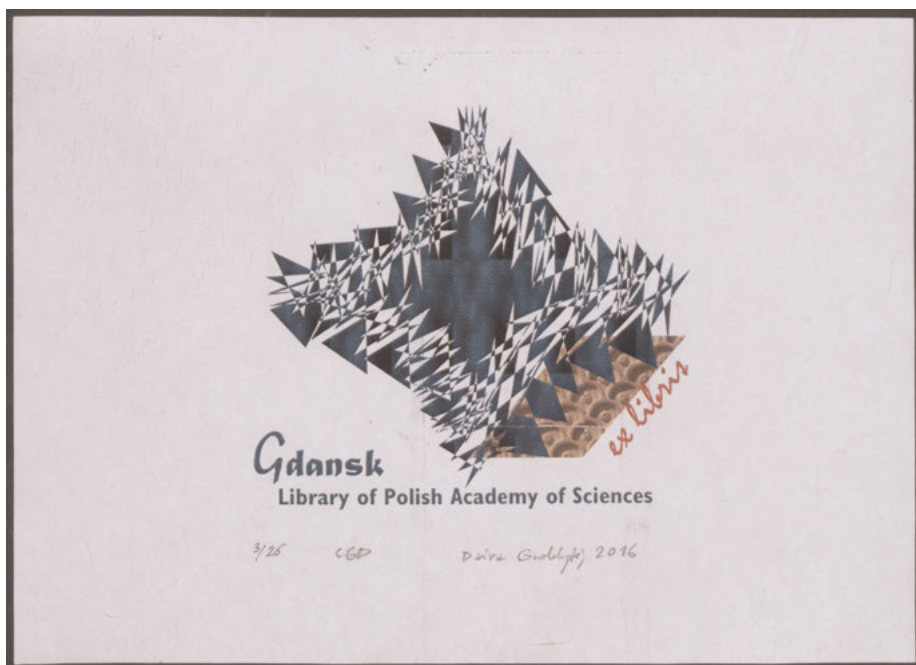
27. Ekslibris Biblioteki Rady Miasta Gdańska i Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa J. Miśka,
1994 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

28. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa J. Orlova, 2008 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

29. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa N. Arian, 2016 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

30. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa D. Gudelytė, 2016 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

31. Ekslibris Biblioteki Gdańskiej PAN autorstwa M.R. Baeyensa, 2018 rok
(PAN Biblioteka Gdańska)

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Acta der Stadtbibliothek zu Danzig, Geschenke an die Bibliothek 1870-1896; Archiwum Zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. X-1/52.

LITERATURA

- Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Binkowska D., *Biblioteka Miejska w Gdańsku (Danziger Stadtbibliothek) w latach 1905-1945*, „Libri Gedanenses”, t. 35 (2018), s. 7-39.
- Dzienis H., *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk 1955-1996*, „Libri Gedanenses”, t. 35 (2018), s. 91-129.
- Dzienis H., *Działalność Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w latach 1945-1954*, „Libri Gedanenses”, t. 22 (2004), s. 160-173.
- Dzienis H., *Oprawy książkowe ozdobione herbem Gdańska z XVI-XVIII wieku*, „Libri Gedanenses”, t. 38 (2021), s. 67-109.
- Dzienis H., *Sylwetka Otto Günthera dyrektora Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w latach 1896-1921*, „Libri Gedanenses”, t. 26-28 (2011), s. 88-102.
- Eklibrisy jubileuszowe Biblioteki Gdańskiej*. Katalog, oprac. i wstęp H. Dzienis, Gdańsk 1994.
- Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Tł. 3, bearb. v. O. Günther, Danzig 1909.
- Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, oprac. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, Gdańsk 1954.
- Katalog zbioru numizmatycznego Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, oprac. H. Dzienis, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.
- Książkowe znaki własnościowe XV-XVIII wieku*. Katalog wystawy ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk. Muzeum Zamkowe w Malborku 1998, oprac. H. Dzienis, wstęp Z. Nowak, Malbork 1998.
- Reychman K., *Ex-Librisy Gdańskie*, Warszawa 1928 [1929].

HELENA DZIENIS

BOOK OWNERSHIP MARKS: BOOKPLATES AND SEALS OF THE GDAŃSK LIBRARY FROM THE 16TH TO THE 21ST CENTURY

Abstract. This paper discusses the individual book ownership marks used in the Gdańsk Library from the end of the 16th to the beginning of the 21st century. In the first two centuries of existence of the Library of the Council of the City of Gdańsk, three subsequent copperplate bookplates were used as ownership marks. Established in the beginning of the 19th century, the City Library in Gdańsk marked its collections with seals with eight (six pre-war and two post-war) different patterns changed over time; they were imprinted using ink. The founding of the Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences in the mid-20th century resulted in the use of a further seven different seals.

Today, bookplates are no longer used to mark the collections of the Gdańsk Library. However, these ownership marks continue to be made to mark special occasions; some of them are described in this paper.

Keywords: library bookplates, library seals, Library of the Council of the City of Gdańsk, City Library in Gdańsk, PAS Gdańsk Library

HELENA DZIENIS

BUCHBESITZZEICHEN: EXLIBRIS UND SIEGEL DER DANZIGER BIBLIOTHEK AUS DEM 16. BIS 21. JAHRHUNDERT

Abstract. Der Artikel behandelt einzelne Buchbesitzzeichen, die in der Danziger Bibliothek vom Ende des 16. Jahrhunderts bis zum Beginn des 21. Jahrhunderts verwendet wurden. In den ersten zwei Jahrhunderten des Bestehens der Bibliothek des Stadtrates zu Danzig wurden der Reihe nach drei gestochene Exlibris als Eigentumszeichen verwendet. Die zu Beginn des 19. Jahrhunderts gegründete Stadtbibliothek in Danzig kennzeichnete ihre Sammlungen mit Tintestempeln mit acht (sechs Vorkriegs- und zwei Nachkriegs-) Mustern, die sich im Laufe der Zeit veränderten. Die Folge der Gründung der Danziger Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften Mitte des 20. Jahrhunderts war die Verwendung von weiteren sieben verschiedenen Siegeln.

Heutzutage ist es in der Danziger Bibliothek nicht üblich, Exlibris zur Kennzeichnung der Büchersammlungen zu verwenden. Solche Gelegenheitsexemplare werden jedoch immer noch erstellt; einige von ihnen werden in dem Artikel beschrieben.

Schlüsselwörter: Bibliotheksexlibris, Bibliothekssiegel, Bibliothek des Stadtrates zu Danzig, Stadtbibliothek zu Danzig, Danziger Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften